Мені припала задача заявити одному вбогому мужикові, вітцеві чотирьох малих дітей, що його господарство має ліцитуватися. [5] На тім його малім господарстві тяжів уже віддавна в рустикальнім [6] банку довг його родичів. Якісь товариші його, прості, темні мужики, порадили переписати поле на своє ім'я, реченець плати продовжити і таким способом "урятувати" майно, на которе чигав і ждав уже здавна один маючий жид з того самого села. Вислухавши їх поради, сповнив совісно їх прикази! Просив в банку, щоб йому ще кілька років "банк ждав", що бог банкові за се заплатить, а йому допоможе виплатити і довг, і проценти. "Тії проценти,— жалівся він,— множилися, немов гріхи, і висисали з нього послідню краплю крові". Останній реченець виплати минув, а він не виплатив нічого.

Був злим спекулянтом, [7] а останні роки були, тяжкі і неурожайні, і він жив лише з того, що заробляв між другими. Всі люди в селі знали, що він не збере потрібної суми, котра, збільшена процентами, перевищала далеко його дрібне майно, і тому (мені уста дрижали, коли я представив йому стан речей) мусило господарство ліцитуватися. Під час розмови переслідувала мене неустанно думка, що сей бідолаха не зазнав від колиски доброї хвилини. Часом запивався. Тоді проживав і найкращі свої хвилі.

Заявив я йому, врешті, що його жде.

По якійсь хвилині зрозумів мене.

На його устах завмер втомлений усміх, вони стали білі, штивні, а очі, ті очі, що звичайно так добродушно дивилися, гляділи тепер на мене напів з переляком, напів з отупінням.

— Але ж я не брав ніяких грошей! — зойкнув, врешті, не своїм голосом.

— Нічо, бадіко, [8] але ви казали переписати задовжений грунт на себе... а там чи ви не знали? Сей банк не держиться осіб, лише землі. Якби ви були платили хоч проценти, то банк був би й ваших внуків ждав, а так ви не платили ні процентів, ні капіталу, і тому, бачите...

— Ох боженьку! Як же се може бути! — крикнув з розпукою.— Як може він мою землю пожирати, коли я... нехай засохнуть мені губи, коли кажу неправду!.. коли я не брав, не зичив сам ніколи ані одного феника? А люди говорили, що сам цісар позволив, аби той банк був і нам, мужикам, помагав.

І він засміявся так, що йому сльози станули в очах.

— Правда,— говорив він дальше,— я не перший, що йде через нього в жебри, а й не послідній. Щодруге, третє господарство обмотане ним, немов змією, висисуване до крові. А жиди, тота погана невіра, панують в нім і кермують мужицькою долею...

А відтак я до сьогоднішньої днини не знаю, чи він се зі сміхом, чи з плачем сказав:

— Боже мій! А нині працював я так тяжко, що з оцих мозолів тут на долонях стануть завтра рани, а вона віднесла послідній кусник полотна, щоби обміняти його за дрібку муки... і я мав би забиратися з моєї хати? З моєї хати, що мені її батько полишив, і йти в жебри? О правдонько, де ти?! Жебрати, жебрати!.. Я! Я, що мій дід був заможним газдою і першим церковним братом, був двірником! Де батько мій помер, як чесний господар, я би мав... Я піду хоч би і нині! — кликнув по якійсь розпучливій задумі з несказанною горестю.— Для мене рік нужди більше або менше — байка; я вже й так майже каліка, змарнував всю силу на тяжкій роботі, зійшов і так на собаку... але мої хробаки... лиш моїх хробаків жаль мені!..

І спершись до стіни, закрив від грубої праці покривленими пальцями лице, від жури зморщинами пооране. Тихий, серце роздираючий стогін виривався з його грудей...

Відтак прокинувся, вхопив шапку, махнув рукою, немов відрікався всього, і пішов.

Надворі стояв пізній осінній вечір, і зимний гострий вітер гнав і вив полями. Далеко й широко виднілася лише свіжорозорана земля і десь-не-десь мала сільська хатина.

Пішов.

Іде полем вузькою стежкою, що в’ється скісно, й заточується, опустивши голову на груди, немов п'яний. Вертає додому сим разом наскрізь знищений, безпомічний. Йому не поможе ніхто. Він надто убогий, щоб кому-небудь виплатилось подати йому помічну руку, він се знає, або щоб доля його стиснула кого-небудь за серце.

Перші живі сотворіння, котрі вітають його — і сим разом, як завсігди, радісно,— се його два великі чорні пси, сторожі його хатини і його добра.

Трохи згодом вступає в хату.

В ній темно.

Коло печі, в котрій жаряться в попелі поодинокі вуглі, збилися в купку діти, сидить вона, і вижидають нетерпеливо батька. Він пішов за світлом в село і бавився чогось так довго. Дітям страшно впотемку, їм здається, Що щось страшне заглядає з вікон, з кутів і туй-туй присунеться до них, та й їй сумно й важко чогось на серці...

Двері рипнули — з'явився батько.

— Тато прийшов! — крикнув утішно найстарший хлопчик, кидаючись до батька.— Тато приніс вже світло!

— Тато приніс світло! — повторила менша сестричка, зсуваючись скоро з лавки.

— Плиніс світло! — забелькотіло найменше й собі.— Плиніс світло...

А він — нічо.

Кинувши малу свічечку на стіл, не обзивається ні одним словечком, неначе й не бачить їх усіх і не чує.

Вона глянула журливим поглядом на нього. Що йому? Не обзивається, немов німий, не зняв навіть шапки... чи не п’яний знов?.. А й хід у нього непевний... ні, се вже, певно, він п'яний. Його знов упоїв, як і оногди, той проклятий невіра, хоче його затуманити, щоб йому висапав запівдурно кукурудзу... Він прецінь добрий робітник; чому його не використати? А він (бог би йому не простив!) — піддався гадюці.

Гіркий жаль стиснув її знов за серце, і жорстокі, болючі слова так і вирвалися на уста.

— Ти знов п'яний, Петре! — промовила перша впів-голос, зажигаючи світло.

— П'яний. Докійко... гей, гей, який п'яний! Сьогодні упився я тим, що і я, і ти, і наші діти підемо за вісім день з торбами!

В ній зойкнуло серце, і вона видивилася на нього. Його лице було бліде, немов смерть, а очі горіли грізно.

— Ні, нині він не п'яний!.. Однак чому ж уже лучче не п’яний?..

[5] — Ліцитуватися — продаватися з торгів.

[6] — Рустикальний — селянський (від латин, rusticus — сільський).

[7] — Тобто погано орієнтувався у фінансових справах.

[8] — Б а д і к а — дядько.